

Юрій Аленін

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального процесу
Національного університету “Одеська юридична академія”
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3094-7257>
criminal_process@onua.edu.ua

Олександр Торбас

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу
Національного університету “Одеська юридична академія”
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1465-4238>
torbas.oleksandr@gmail.com

Микола Стоянов

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету “Одеська юридична академія”
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4948-3288>
criminal_process@onua.edu.ua

УДК 343.13:341.231.14

ХИБНІ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ РІШЕНЬ ЄСПЛ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У статті автори досліджують питання хибного застосування та зловживання практикою ЄСПЛ у кримінальному процесі. Вказується, що ст. 9 КПК України, яка передбачає обов’язок здійснення кримінального провадження з урахуванням практики ЄСПЛ, у кримінальному процесі загалом виконується. Водночас порівняно стандартною практикою стало застосування нерелевантних рішень ЄСПЛ або зловживання відповідною практикою для досягнення позитивного результату у кримінальному провадженні.

Метою статті є аналіз хибних практик застосування рішень ЄСПЛ у національній і міжнародних судових системах, а також формулювання власних пропозицій щодо можливих способів вирішення цієї проблеми.

Автори зазначають, що саме на суд покладається обов'язок перевірити відповідну практику ЄСПЛ, оцінити обставини та факти конкретного кримінального провадження та застосувати релевантне рішення ЄСПЛ. Якщо тлумачення ЄСПЛ було використано в судовому рішенні, то інші правозастосувачі, шукаючи релевантну судову практику в Єдиному державному реєстрі судових рішень, ознайомлюватимуться та відповідно використовуватимуть не оригінальне рішення ЄСПЛ, а те тлумачення, яке було зроблено національним судом. Тому саме на суд покладається відповідальність у частині правильного застосування практики ЄСПЛ.

Також вчені звертають увагу на важливість визначення учасника кримінального провадження, який ініціював посилання на рішення ЄСПЛ. Якщо сторона кримінального провадження, навіть зловживаючи своїм правом, посилається на порівняно нерелевантну позицію ЄСПЛ, проте доводить необхідність її застосування в цьому конкретному випадку, то відбувається стандартний змагальний процес. Абсолютно іншою є ситуація, коли суд сам у рішенні посилається на тлумачення, які були надані ЄСПЛ. У такому випадку тягар доведення релевантності позиції ЄСПЛ покладається саме на суд, адже це відбувається за його ініціативи. Відповідно при оцінці правильності застосування практики ЄСПЛ важливе значення має суб'єкт, який ініціював використання відповідної практики в кримінальному процесі.

Ключові слова: кримінальне провадження; практика ЄСПЛ; зловживання, тлумачення.

Галузь кримінального процесу є однією з найбільш урегульованих галузей права, що притаманно не лише Україні, а й будь-якій іншій країні через потенційно допустиме обмеження прав, свобод і законних інтересів учасників кримінальних процесуальних відносин. Законодавець, визначаючи порядок здійснення кримінального провадження, повинен на рівні національного законодавства встановити всі допустимі процедури задля мінімізації ризику застосування необґрунтованого процесуального примусу. Водночас будь-яке кримінальне провадження є унікальним, а тому описати та нормативно закріпити всі можливі способи реалізації кримінальних процесуальних відносин неможливо. Саме тому в межах кримінального провадження особливе значення мають міжнародні правові стандарти, що використовуються як безумовний еталон мінімальних прав людини, які мають бути гарантовані незалежно від обставин самого кримінального провадження. І при дослідженні цих стандартів особливе місце посідає практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) як один з найбільш доступних та при цьому загальноприйнятих способів тлумачення основних прав і свобод людини, які закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹ (далі – Конвенція).

Ігнорувати значення практики ЄСПЛ для вітчизняного кримінального процесу неможливо, адже навіть у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) 2012 р. у ст. 9 чітко зазначено, що 'кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини'². Звертаємо увагу, що це положення

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 27.09.2025).

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

встановлює не право, а обов'язок для уповноважених учасників кримінального процесу нап'ямую застосовувати тлумачення норм Конвенції, які містяться в рішеннях ЄСПЛ. Аналогічне правило передбачене і в Законі України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини", де в ст. 17 вказано, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду³. Знову-таки імперативна форма викладення цього правила не залишає у правозастосувачів можливості для будь-якого широкого тлумачення відповідного обов'язку та змушує їх застосовувати практику ЄСПЛ у своїй діяльності.

Маємо констатувати, що цей обов'язок виконується доволі активно. Натепер складно уявити судові рішення, в якому не містилася б цитата з того чи іншого рішення ЄСПЛ. Більше того, можна помітити тенденцію, відповідно до якої судді дедалі частіше починають користуватися рішеннями, в яких стороною була не Україна, а інші держави, демонструючи бажання застосовувати стандарти прав людини, які передусім є релевантними в інших європейських державах. Можна було б стверджувати, що мета законодавця досягнута й кримінальне провадження в Україні дійсно здійснюється "з урахуванням практики Європейського суду з прав людини". Проте прискіпливіший аналіз цього питання свідчить, що нерідко учасники кримінального процесу хибно застосовують практику ЄСПЛ, а інколи навіть зловживають нею, використовують її поза контекстом чи неправильно тлумачать первинний зміст судових рішень і використовують їх на свою користь. Непоодинокими також є випадки, коли рішення ЄСПЛ цитуються суддями виключно задля того, щоб виконати вимогу ст. 9 КПК України та продемонструвати, що вони в своїй діяльності враховують відповідну судову практику. Наприклад, відповідно до відомостей Єдиного державного реєстру судових рішень визначення "обґрунтована підозра", яке було надано в рішенні *Нечипорук і Йонкало проти України*⁴, цитується в понад 115 тисячах судових рішень. Інколи таке цитування буває доволі слушним і дає змогу краще зрозуміти правову проблему та способи її вирішення, але, як свідчить наш аналіз, у більшості випадків таке цитування надається без будь-якого релевантного тлумачення або пояснення зв'язку з провадженням, яке розглядається, а тому жодним чином не сприяє вирішенню кримінального провадження.

Як уже зазначалось, на доктринальному рівні питання правильного застосування практики ЄСПЛ у кримінальному процесі вже досліджувалось. Так, О. Сердюк у роботі "Практика Європейського суду з прав людини в

³ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>> (дата звернення 27.09.2025).

⁴ Нечипорук і Йонкало проти України (Заява № 42310/04). Рішення ЄСПЛ від 21 квітня 2011 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text> (дата звернення 27.09.2025).

Україні: прикладні аспекти”⁵ формулює перелік типових недоліків національної практики в частині застосування рішень ЄСПЛ. А. Ярмак і Д. Шарович у статті “Особливості та специфіка тлумачення і застосування національними судами положень ЄКПЛ та практики ЄСПЛ” проводять подібне дослідження, опираючись при цьому на результати дослідження ГО “Інститут прикладних гуманітарних досліджень”⁶. У роботі “Проблемні аспекти застосування практики ЄСПЛ судами України”⁷ О. Стороженко і О. Прогова вказують на необхідність активного інформування суддів з сучасною та релевантною практикою ЄСПЛ. У статті “Застосування практики Європейського суду з прав людини при розгляді судами справ про захист права власності”⁸ Л. Островська і Г. Тріпільський констатують, що, незважаючи на проблеми, які виникають у процесі застосування рішень ЄСПЛ, судді активно використовують їх у своїй практиці, що свідчить про здійснення перших важливих кроків на шляху до визнання та реального застосування практики ЄСПЛ у національній правовій системі.

Тож не можна стверджувати, що ця проблематика не мала відображення в правовій доктрині. Водночас слід констатувати, що досі залишається невирішеним питання подолання прикладів хибного застосування та зловживання практикою ЄСПЛ, у зв’язку з чим і виникла необхідність у проведенні цього наукового дослідження.

У статті ми поставили ЗА МЕТУ дослідити хибні практики застосування рішень ЄСПЛ у національній і міжнародних судових системах, а також сформулювати власні пропозиції щодо можливих способів вирішення цієї проблеми.

Р. Бабанли і П. Пушкар, досліджуючи питання застосування практики ЄСПЛ, зазначають, що

на сьогодні можна констатувати проблему із релевантним застосуванням практики ЄСПЛ. Вона (ця проблема) виявляється у тому, що до певних правовідносин застосовуються рішення ЄСПЛ, які, просто кажучи, “не про те”. Інколи це виявляється у використанні цитат із рішень ЄСПЛ, які були сформульовані Судом за принципово інших обставин або таких, які обґрунтовують інші правові висновки, яких досяг Суд. Часто можна побачити посилання на рішення ЄСПЛ без контексту самої норми Конвенції, яка має застосовуватися, або без самого фактичного контексту рішення. Довільне трактування таких цитат, які іноді не відображають саму правову позицію ЄСПЛ, закріплену у справі, часто має місце навіть без ознайомлення з повним текстом рішення ЄСПЛ. Таке застосування практики ЄСПЛ може призводити до того, що певна правова проблема хоча наче й вирішується відповідно до загально визна-

⁵ О Сердюк, ‘Практика Європейського суду з прав людини в українських судах: прикладні аспекти’, *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: збірник наукових статей за матеріалами II Харківських міжнар.-правових читань. Ч. 1* (Харків, 2016) 18–25.

⁶ А Ярмак, Д Шарович, ‘Особливості та специфіка тлумачення і застосування національними судами положень ЄКПЛ та практики ЄСПЛ’ [2021] 4(92) Молодий вчений 284–287.

⁷ О Стороженко, О Прогова, ‘Проблемні аспекти застосування практики ЄСПЛ судами України’ [2021] 4/2 Економіка, фінанси, право 19–23.

⁸ Л Островська, Г Тріпільський, ‘Застосування практики Європейського суду з прав людини при розгляді судами справ про захист права власності’ [2021] 4 Нове Українське право 44–49.

Юрій Алєнін, Олександр Торбас, Микола Стоянов

них стандартів практики ЄСПЛ, однак насправді не враховуватиме цілком проти-
лежну ситуацію⁹.

Хоча автори прямо не застосовували термін “зловживання”, ми вважає-
мо, що застосування нерелевантного рішення ЄСПЛ власне має підпадати
саме під цю категорію.

У загальній теорії права під зловживанням правом розуміють

діяння правомочного суб'єкта, спрямоване на задоволення ним інтересу в межах
свого суб'єктивного права (тобто в рамках юридично забезпеченої можливості), але
в суперечності з призначенням суб'єктивного права та з використанням таких спо-
собів його реалізації, які виходять за законні межі здійснення і завдають шкоди ін-
шим особам, порушуючи їх суб'єктивні права¹⁰.

Т. Сліпенюк під зловживанням процесуальними повноваженнями сторо-
ною обвинувачення в кримінальному процесі розуміє

специфічний вид правової поведінки представників сторони обвинувачення, спря-
мований на реалізацію нормативно-закріплених процесуальних повноважень у ме-
жах, визначених законодавчими приписами, однак усупереч їхньому прямому при-
значенню, що завдає шкоди правам, свободам та інтересам інших суб'єктів, а також
суперечить завданням кримінального провадження¹¹.

У межах цього наукового дослідження не будемо надавати власне автор-
ське визначення поняття “зловживання” (адже воно є відносно зрозумілим
і дослідженим) чи “зловживання практикою ЄСПЛ” (адже суть цього по-
няття не змінюється, деталізується лише сфера, де відповідні зловживання
відбуваються). Ми лише зазначимо, що відносно загальноприйнятою є по-
зиція, відповідно до якої однією з основних характеристик зловживання в
праві є законне використання правових норм і положень усупереч їхньому
призначенню та меті. У цьому випадку саме таке тлумачення можна пере-
нести й на досліджувану нами проблему зловживання практикою ЄСПЛ у
кримінальному процесі. Йдеться про випадки, коли учасники кримінально-
го процесу застосовують рішення ЄСПЛ для обґрунтування власної позиції
в ситуаціях, коли такі рішення не є релевантними або були використані без
урахування необхідного контексту. При цьому не має значення, внаслідок
чого відбулось зловживання – через бажання отримати необхідний процесу-
альний результат, через неправильне тлумачення рішення ЄСПЛ або через
будь-яку іншу помилку – всі ці випадки слід вважати зловживаннями, адже

pravna.com.ua ⁹ Р. Бабанли, П. Пушкар, ‘До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду
з прав людини: практичні поради’ (Судово-юридична газета, 17 травня 2019) <[https://sud.ua/ru/news/
blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-
praktichni-poradi](https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi)> (дата звернення 17.07.2025).

¹⁰ О. Петришин (ред.), *Загальна теорія права: підручник* (Право 2021) 340.

¹¹ Т. Сліпенюк, *Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у криміналь-
ному процесі* (дис. доктора філософії, 2025) 27.

йдеться про застосування рішень ЄСПЛ усупереч їх призначенню. Справді, інколи таке зловживання пояснюватиметься банальним нерозумінням сутності відповідного судового рішення, проте з точки зору інших учасників кримінального процесу відсутність умислу за помилкового застосування практики ЄСПЛ не має жодного значення, а тому будь-які зазначені вище приклади можна розглядати саме як зловживання.

Як доволі яскравий приклад такого зловживання можна навести рішення ЄСПЛ *Мангурас проти Іспанії* (витяги з нього цитуються майже в 9 тисячах судових рішень), яке використовується для оцінки адекватного розміру застави як основного або альтернативного запобіжного заходу. Для розуміння контексту необхідно нагадати суть цієї справи. Апостолос Іоанніс Мангурас був капітаном судна “Престиж”, з якого у листопаді 2002 р. стався витік у Атлантичний океан 70 тис. тонн мазуту. Цей витік призвів до екологічної катастрофи, негативний вплив якої на морську флору і фауну тривав кілька місяців і досяг берегів Франції. За результатами цього інциденту було порушено кримінальну справу, а заявника взято під варту з можливістю звільнення під заставу в сумі 3 мільйони євро. Пан Мангурас перебував під вартою 83 дні та був умовно звільнений лише тоді, коли страховики судновласника внесли заставу. У цьому випадку ЄСПЛ зазначив, що,

беручи до уваги особливий характер справи п. Мангураса і величезну шкоду, завдану навколишньому природному середовищу забрудненням морських вод у масштабі, який до цього часу рідко мав місце, не дивним є те, що національні суди при визначенні суми застави, яка забезпечила б упевненість у тому, що винна особа не уникне правосуддя, переважно посилалися на рівень відповідальності обвинуваченого, тяжкість злочину і розмір заподіяної шкоди. Крім того, не було впевненості у тому, що застава, сума якої визначатиметься виключно пропорційно до майнового стану п. Мангураса, зможе забезпечити присутність заявника на судовому розгляді порушеної проти нього справи. Більше того, внесення платежу страховиком судновласника слугує підтвердженням того, що іспанські суди мали рацію, коли при визначенні суми застави брали до уваги “професійне середовище” заявника. Такий платіж дає змогу оцінити зв’язки між п. Мангурасом та особами, які були зобов’язані забезпечити безпеку транспортування¹².

Відповідно ЄСПЛ установив, що в цьому випадку не було порушення ч. 3 ст. 5 Конвенції.

З аналізу великої кількості судових рішень можна зробити висновок, що в Україні представники сторони обвинувачення та судді, посилаючись на це рішення, зазначають, що ЄСПЛ у цьому випадку підкреслив

важливість оцінки, при визначенні розміру застави, шкоди, завданої злочинцем, рівня відповідальності підозрюваного та тяжкості злочину. При цьому Європейським судом з прав людини визнано правильним підхід національного суду Іспанії щодо необхідності врахування зазначених чинників за наявності сумнівів у тому,

¹² Mangouras v. Spain. App 12050/04. European Court of Human Rights. Judgment. 28 September 2010 <<https://hudoc.echr.coe.int/en?i=001-100686>> (дата звернення 17.07.2025).

що застава, сума якої визначатиметься виключно пропорційно до майнового стану підозрюваного, зможе забезпечити виконання покладених на нього процесуальних обов'язків, передусім щодо участі в судовому розгляді справи. Згідно з рішенням Європейського суду з прав людини у справі *Мангурас проти Іспанії* сума застави за звільнення з-під варті заявника не була надмірною. У рішенні у справі *Мангурас проти Іспанії* Європейський суд з прав людини постановив, що не було порушено ч. 3 ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність) Конвенції за таких підстав. Відповідно до ч. 3 ст. 5 Конвенції внесення застави може вимагатися лише за наявності законних підстав для затримання особи. Органи влади повинні приділити визначенню суми застави стільки ж уваги, скільки й вирішенню питання про необхідність подальшого тримання обвинуваченого під вартою. Більше того, якщо навіть сума застави визначається, виходячи із характеристики особи обвинуваченого та його матеріального становища, за певних обставин є обґрунтованим урахування також суми збитків, у заподіянні яких ця особа обвинувачується. Суд вважає, що забезпечення більш високого стандарту охорони прав людини потребує більшої суворості в оцінці порушень фундаментальних цінностей демократичного суспільства. Тому професійне середовище теж має братися до уваги при визначенні суми застави з метою забезпечення її ефективності як засобу запобігання ухиленню від юридичної відповідальності¹³.

Це рішення ЄСПЛ у національній судовій практиці застосовується як еталонне для аргументації доцільності визначення розміру застави, тотожної з розміром майнової шкоди, у вчиненні якої підозрюється чи обвинувачується особа, а також як контраргумент щодо того, що визначений розмір застави є, очевидно, непомірним для такої особи. Як правило, заперечення сторони захисту в таких випадках “відмітаються” фразою ‘навіть ЄСПЛ у рішенні *Мангурас проти Іспанії* зазначив, що обов'язково треба враховувати розмір майнової шкоди і у випадку, коли розмір майнової шкоди доволі великий, аналогічний розмір застави не вважатиметься надмірним’. Справді ЄСПЛ частково про це зазначив, але в цьому випадку вельми важливо розуміти контекст та всі умови, які вплинули на рішення Суду:

- наслідки кримінального правопорушення – екологічна катастрофа міжнародного масштабу. При цьому в національній судовій практиці це рішення застосовується щодо будь-яких кримінальних правопорушень, у тому числі проступків. Очевидно, що екологічна катастрофа не співмірна, наприклад, з крадіжкою;
- важливість явки особи в суд і проблематичність без її свідчень установити обставини справи. У досліджуваній справі явка заявника в судові засідання мала суттєве значення для з'ясування послідовності подій після протікання в корпусі судна. У національній практиці важливість явки, як правило, взагалі не згадується;
- громадянство підозрюваної особи, який учинив злочин у Іспанії, який був громадянином Греції;
- постійне місце проживання. Мангурас не проживав у країні, де здійснювалось досудове розслідування, що також було врахованого ЄСПЛ;

¹³ Ухвала слідчого судді Святошинського районного суду м. Києва від 21 березня 2025 року у справі № 759/5953/25 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/126083019>> (дата звернення 17.07.2025).

– замість грошових коштів застава була внесена в якості банківських гарантій, що передбачено законодавством Іспанії.

Отже, рішення ЄСПЛ *Мангурас проти Іспанії* в частині визначення значно більшого розміру застави, ніж майновий стан підозрюваного, – це більше виняток, де були враховані дуже специфічні та важливі фактори. Якщо ж дослідити національну судову практику, то можна помітити, що це рішення застосовується без урахування контексту, фактично всліпу та лише як підтвердження того, що призначати великі розміри застави можна, “адже про це навіть ЄСПЛ каже”. Таке використання практики ЄСПЛ ми вважаємо одним із яскравих прикладів зловживань, адже сама суть рішення застосовується абсолютно відірвано від контексту, що й можна вважати хибною практикою.

Також, досліджуючи це питання, необхідно згадати і про зловживання практикою ЄСПЛ, яку інколи намагаються використати для звуження прав сторони захисту. В ст. 53 Конвенції “Гарантія визнаних прав людини” зазначається, що ‘ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує чи применшує будь-які права людини та основоположні свободи, які можуть бути визнані на підставі законів будь-якої Високої Договірної Сторони чи будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є’¹⁴. Тож у Конвенції надаються лише мінімальні стандарти захисту прав людини, які мають бути дотримані договірними країнами. Якщо ж національне законодавство надає кращі або ширші гарантії, то застосування Конвенції або практики ЄСПЛ буде нерелевантним. У зв’язку з цим доцільно процитувати А. Буценка, який стверджує, що ‘від повного заперечення ми прийшли до бездумного і зайвого цитування практики ЄСПЛ <...> практику Суду потрібно застосовувати, коли є проблема з національним законом і з тлумаченням цього закону’¹⁵. Власне ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошував, що ст. 53 Конвенції припускає такий додатковий національний захист і що ніщо не заважає державам прийняти ширше тлумачення, що зумовлює сильніший захист прав і свобод у рамках їх національних правових систем¹⁶. До того ЄСПЛ ухвалив, що Конвенція не може розглядатися як така, що применшує додатковий захист, якщо він надається на національному рівні¹⁷. Як слушно зазначає щодо цього М. Афанасьєва, ‘високий національний стандарт не може ігноруватися судами та ще й з посиланням на Конвенцію та практику ЄСПЛ для виправдання регресу у захисті права на справедливий суд’¹⁸.

¹⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (н 1).

¹⁵ Ніка Романова, ‘Аркадій Буценко: практику ЄСПЛ потрібно застосовувати не безпредметно, а коли є проблема з національним законом і з тлумаченням цього закону’ (Протокол 09.12.2022) <https://protocol.ua/ua/arkadiy_bushchenko_skladaetsya_vragnennya_shcho_esp_l_zaminiv_obkom_partii> (дата звернення 17.07.2025).

¹⁶ Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v. Iceland. App 68273/14, 68271/14. ECtHR. Judgment. 22 December 2020. para 93 <<https://hudoc.echr.coe.int/en?i=001-207115>> (accessed 17.07.2025).

¹⁷ Micallef v. Malta. App 17056/06. ECtHR. Judgment. 15 January 2008. paras 44–45 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84427>> (accessed 17.07.2025).

¹⁸ М Афанасьєва, ‘Мотивована оцінка судом аргументів учасників справи: конвенційний та національний стандарт’, *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів*

Саме тому ми позитивно оцінюємо правові позиції Верховного Суду, в яких додатково надається аргументація щодо неможливості застосування практики ЄСПЛ для звуження прав підозрюваного чи обвинуваченого в кримінальному провадженні. Так, у одному з рішень було зазначено, що

доводи прокурора в касаційній скарзі про необхідність застосування практики Європейського суду з прав людини є важливим аспектом захисту прав людини, але в цьому кримінальному провадженні зазначена в касаційній скарзі практика Європейського суду з прав людини використовуватиметься не на користь засудженого, що може становити ризики для справедливості кримінального провадження в частині дотримання закону при отриманні доказів. ЄСПЛ не може замінювати рішення національних судів своїми і його повноваження щодо аналізу дотримання національного законодавства є обмеженими (рішення *Дубецька та інші проти України* від 10 травня 2011 р.)¹⁹.

І хоча на рівні касаційного суду спроби зловживання практикою ЄСПЛ для звуження прав особи стороною обвинувачення виявляються та припиняються, то на рівні місцевих судів така практика є відносно популярною. Можна констатувати наявність проблеми з використанням практики ЄСПЛ одразу в декількох аспектах: по-перше, представники сторони обвинувачення хибно посилаються на практику ЄСПЛ умисно або через недостатню обізнаність не лише з самим рішенням, а й з механізмом його застосування в національній практиці; по-друге, сторона захисту не так часто наводить контраргументи щодо недоцільності або неможливості застосування таких рішень ЄСПЛ, що також опосередковано сприяє подальшим зловживанням.

Проблема зловживання практикою ЄСПЛ не є новою й для інших європейських країн. Як один з найяскравіших прикладів необхідно згадати одразу дві справи *Серрано Контрерас проти Іспанії* (*Serrano Contreras v. Spain*). У першому випадку ЄСПЛ визнав порушення на справедливий суд, у тому числі через затягування кримінального провадження. На підставі цього рішення заявник звернувся до Верховного суду Іспанії з вимогою здійснити перегляд його справи. Проте Верховний суд лише частково задовольнив клопотання заявника та здійснив перегляд провадження лише за одним з трьох висунутих йому обвинувачень, зазначаючи, що

було б нерозумно припускати, що ЄСПЛ визнав порушення права на справедливий суд стосовно всіх обвинувальних вироків, коли з самого початку було зрозуміло, що зміна фактичних висновків, що призвела до цього порушення, відбулася лише стосовно одного обвинувачення. Отже, щоб уникнути нераціонального тлумачення позиції ЄСПЛ, слід розуміти, що всі твердження стосуються лише одного окремого кримінального правопорушення²⁰.

Отже, Верховний суд Іспанії свідомо та прямо звузив обсяг застосування рішення ЄСПЛ, надавши йому власного тлумачення. З цього приводу заявник повторно звернувся до Суду, і у 2021 р. було винесено рішення *Серрано Контрерас проти Іспанії* під номером 2, у якому ЄСПЛ зазначив, що хоча Верховний суд Іспанії правильно зазначив, що встановлення Судом порушення Конвенції не може породжувати автоматичне право на перегляд судового рішення, яким було порушено Конвенцію, проте в попередньому рішенні Суд не робив розрізнення щодо того, чи стосувались порушення лише окремих обвинувачень. Верховний суд Іспанії, на думку ЄСПЛ, даючи власне тлумачення щодо обсягу та значення висновків Суду, вийшов за межі розсуду національних органів влади та спотворив висновки Суду, у зв'язку з чим було констатовано порушення ст. 6 Конвенції.

Іншим доволі важливим прикладом є рішення Верховного суду Великої Британії *Р проти Горнкасл та інших* (R v. Horncastle & Others). Це рішення розглядається як пряма відповідь на рішення ЄСПЛ *Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства* (Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom) щодо можливості застосування показань з чужих слів у кримінальному провадженні²¹. Проте в рішенні *Р проти Горнкасл та інших* Верховний суд Великої Британії зазначив, що

вимога “враховувати” практику ЄСПЛ зазвичай приводить до застосування національними судами принципів, які чітко визначені ЄСПЛ. Однак трапляються рідкісні випадки, коли національні суди занепокоєні тим фактом, чи дійсно рішення ЄСПЛ достатньо враховує певні аспекти національного кримінального процесу. За таких обставин національний суд має право відмовитись від дотримання практики ЄСПЛ, навівши аргументи такої відмови. Це, ймовірно, надасть ЄСПЛ можливість переглянути конкретний аспект рішення, щоб відбувся цінний діалог між цим судом та ЄСПЛ²².

Власне ці приклади демонструють, що в інших країнах також існують проблеми щодо правильного застосування практики ЄСПЛ. Загалом такий висновок складно назвати несподіваним, адже рішення ЄСПЛ не можна розглядати як чіткі математичні інструкції, вони теж можуть і мають бути піддані тлумаченню особи, яка використовуватиме відповідне рішення ЄСПЛ. Ми не будемо досліджувати причини, чому національні суди приймають рішення щодо звуження або навіть повного ігнорування правових позицій ЄСПЛ, проте необхідно звернути увагу, що такі рішення часто приймаються найвищими судовими установами, що, безумовно, впливає на тенденції застосування практики ЄСПЛ на рівні відповідної країни.

²¹ Al-Khawaja and Tahery v The United Kingdom. Apps 26766/05, 22228/06. ECtHR. Judgment. 15 December 2011 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108072>> (accessed 25.07.2025).

²² R v Horncastle and others (Appellants) (on appeal from the Court of Appeal Criminal Division). Judgment given on 9 December 2009 <https://supremecourt.uk/uploads/uksc_2009_0073_judgment_c91d6c65ba.pdf> (accessed 25.07.2025).

Хибне застосування практики ЄСПЛ також може відбуватися й без конкретної мети внаслідок хибного тлумачення відповідних рішень Суду.

Оскільки практика Європейського суду має суттєве значення для розуміння і з'ясування норм Конвенції, правильного визначення змісту та обсягу прав і свобод громадянина, правових понять, правові стандарти Європейського суду, що набули відображення в його рішеннях, повинні враховуватися при тлумаченні й подальшому застосуванні норм національного права²³.

Як приклад також можна навести і ст. 21 Римського статуту, де зазначено, що застосування та тлумачення права має відповідати міжнародно визаним правам людини²⁴. Тобто міжнародні судові установи розуміють важливість не лише дотримання норм і процедур, а й правильного їх тлумачення, особливо в контексті міжнародно визаних прав людини. ЄСПЛ було створено в першу чергу саме задля того, щоб тлумачити норми Конвенції, але з часом тлумачення вже потрібні й для самих рішень ЄСПЛ. Відповідно використання таких рішень значною мірою залежатиме від правильного розуміння контексту та можливості його адаптації до умов конкретного кримінального провадження, яке здійснюється. Очевидно, що саме ця діяльність й охоплюється фразою “з урахуванням практики Європейського суду з прав людини”, яка міститься в ст. 9 КПК України, проте наведені вище приклади свідчать, що це формулювання лише встановлює обов'язок, проте не визначає правила, умови та межі застосування практики ЄСПЛ. Очевидно, що описати на рівні КПК України всі ці правила неможливо, проте й залишати наодинці правозастосувачів з цією проблемою теж неправильно.

Вчені пропонують різні способи вирішення цієї проблеми. Так, А. Ярмач і Д. Шарович зазначають, що під час такого застосування практики ЄСПЛ суддям варто розуміти структуру та зміст судового прецеденту (а саме відмінність між *ratio decidendi* і *obiter dictum*) та використовувати його лише за необхідністю, у випадках, коли національне законодавство відсутнє або є колізійним, або не розкриває змісту основоположних прав і свобод людини, які містяться в ЄКПЛ. Також суддям та іншим правозастосувачам слід звернути увагу на маніпулятивне, неточне застосування практики ЄСПЛ і норм Конвенції, що, окрім порушення міжнародних зобов'язань України, зумовлює проблему становлення єдиного підходу до застосування та тлумачення норм Конвенції та практики ЄСПЛ²⁵. О. Сердюк зазначає, що рішення національних судів не повинні переобтяжуватися практикою ЄСПЛ. Зокрема, посилання має бути не лише сумісним зі справою, а й доречним.

²³ О Капліна, *Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права* (Право 2008) 137.

²⁴ Римський статут Міжнародного кримінального суду, ратифікований із заявами Законом України № 3909-IX від 21.08.2024 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text> (дата звернення 25.07.2025).

²⁵ Ярмач, Шарович (н 6) 284–287.

Помилковими є посилання суддів на багато однотипних справ, які містять одну й ту ж правову позицію²⁶.

У книзі “Судовий діалог з прав людини. Практика міжнародних кримінальних трибуналів” (Judicial Dialogue on Human Rights. The Practice of International Criminal Tribunals) надаються такі поради щодо правильного тлумачення та відповідно застосування судової практики, у тому числі й практики ЄСПЛ:

1. Уникайте помилкових аналогій.

<...> Суд-реципієнт повинен уникати оманливих паралелей і хибних аналогій. Судді повинні обґрунтувати свій вибір необхідної судової практики та пояснювати, що саме робить цю правову позицію релевантною для справи. Сила судового рішення зменшуватиметься, якщо суд не буде доводити релевантність запозичення. Це дасть змогу відійти від юридичного формалізму при застосуванні судової практики <...>.

2. Застосовуйте точні та правильні первинні формулювання

<...> Щоразу, коли суд-реципієнт застосовує іншу судову практику, він автоматично розробляє власні “інтерпретації” стандартів прав людини, які були надані судом-донором. Важливо правильно зрозуміти суть та наслідки аргументації останнього. Як мінімум судді повинні дбати про те, щоб точно інтерпретувати відповідну юридичну формулу та уникнути її спотворення. Якщо суд-реципієнт планує переформулювати запозичений текст, він повинен правильно його застосувати до конкретної правової ситуації, а не відштовхуватись одразу від юридичних наслідків. Існують два типи порушень при застосуванні практики інших судів – неправильне її тлумачення та неправильне застосування. Ці порушення є різними за своєю суттю, але інколи їх доцільно розглядати разом, адже вони дають зрозуміти, в який саме момент судом-реципієнтом була допущена помилка: коли суд неправильно здійснив тлумачення або коли суд неправильно зіставив рішення суду-донора з наявними фактичними обставинами справи, через що релевантне судове рішення втратило свою об’єктивність <...>.

3. Враховуйте повний контекст.

Ще однією типовою помилкою є неспроможність побачити “цілісну картину через дрібниці”, тобто нерозуміння значення правової позиції або її окремих елементів у широкому контексті практики суду-донора, або ігнорування рішень, що стосуються відповідного питання. Такі помилки суміжні з нездатністю правильно переформулювати іноземний текст суду-донора або недостатнім розумінням особливостей його практики. Вони також можуть бути результатом навмисного вибіркового, цілеспрямованого підходу до підбору судової практики, коли рішення суду-донора, які суперечать позиції суду-реципієнта, свідомо ігноруються. Такі помилки та зловживання виявити доволі складно <...>.

4. Корируйте за потребою.

<...> За потреби суди-реципієнти зобов’язані коригувати відповідні правові позиції. Суд-реципієнт має оцінити, чи може відповідне запозичення бути використаним без зміни і навпаки – чи дійсно його справа є настільки унікальною, що відповідні зміни мають бути зроблені. Будь-які параметри застосування судової практики є ситуативними та їх необхідно враховувати при оцінці досить чітких стандартів прав людини. Будь-яке тлумачення прав людини має бути контекстуальним та достатньо казуїстичним, тобто ґрунтуватися на конкретних фактах. Судді мають бути уважними до фактичних, інституційних і правових параметрів справ, що ними розглядаються, а також враховувати мету, характер та відповідне судове середовище <...>²⁷.

²⁶ Сердюк (н 5) 18–25

²⁷ Paolo Lobba, Triestino Mariniello (eds), *Judicial Dialogue on Human Rights: The Practice of International Criminal Tribunals* (Brill Nijhoff 2017) 321.

Висновки. Очевидно, що правильність застосування практики ЄСПЛ значною мірою залежить від рівня підготовки правозастосувача, а також завдань, які перед ним ставляться в межах відповідного кримінального провадження. Якщо зловживання відбувається умисно, то уникнути його неможливо, адже доволі складно провести межу між зловживанням і “правовою хитрістю”, що значною мірою залежатиме саме від того, чия позиція в кримінальному провадженні підтримується. Водночас, навіть у випадку неправильного посилання сторін або інших учасників кримінального провадження на рішення ЄСПЛ, саме на суд покладається обов’язок перевірити відповідну практику, оцінити обставини та факти конкретного кримінального провадження та застосувати релевантне рішення ЄСПЛ. Якщо тлумачення ЄСПЛ було використано в судовому рішенні, то інші правозастосувачі, шукаючи релевантну судову практику в Єдиному державному реєстрі судових рішень, ознайомлюватимуться та відповідно використовуватимуть не оригінальне рішення ЄСПЛ, а те тлумачення, яке було зроблено національним судом. Тому саме на суд покладається тягар відповідальності в частині правильного застосування практики ЄСПЛ. Сторони дійсно можуть зловживати своїм правом посилатися на тлумачення ЄСПЛ, проте саме судді мають виявляти факти таких хибних застосувань і правильно на них реагувати, надаючи аргументацію щодо релевантності або нерелевантності відповідної судової практики в конкретному кримінальному провадженні.

Також звертаємо увагу на високий рівень відповідальності, який покладається на суддю, який буде першим (або одним з перших) посилатися на нове рішення ЄСПЛ. Хоча у вітчизняному кримінальному процесі судовий прецедент не визнається окремим джерелом права, ігнорувати значення позицій і висновків судів, які можна знайти в ЄДРСР, буде неправильно. Як було зазначено вище, переважна більшість правозастосувачів, використовуючи ту чи іншу позицію ЄСПЛ, дізнається про неї не з тексту оригінального рішення ЄСПЛ чи з наукової статті, а з рішення національного суду. І такий правозастосувач використовуватиме відповідне тлумачення ЄСПЛ у тому контексті і в тій інтерпретації, яка була використана судом. Надалі відбудеться ефект “снігової кулі”, коли помилкове тлумачення рішення ЄСПЛ, яке було зроблене та використане національним судом, спотворить саму сутність відповідного рішення та самостійно сформує негативну, але загальноприйнятну судову практику, адже одна й та сама інтерпретація використовуватиметься в різних судових рішеннях. Саме тому необхідно окремо акцентувати увагу на тих випадках, коли суд буде вперше або одним із перших застосовувати нове чи маловідоме рішення ЄСПЛ. Дуже оптимістично було б очікувати, що в кожному випадку, посилаючись на практику ЄСПЛ, учасники кримінального провадження попередньо ознайомляться зі змістом усього рішення, зрозуміють контекст і робитимуть правильні посилання. В умовах високої зайнятості та постійних дедлайнів правозастосувачі, як

правило, обмежуються лише цитатами практики ЄСПЛ, які роблять національні суди. Тому дуже важливо, щоб з самого початку відповідна практика правильно тлумачилась і застосовувалась.

Іншим важливим фактором є учасник, який ініціював посилення на рішення ЄСПЛ. Інколи зловживання в кримінальному процесі розглядаються лише як один зі способів досягнення позитивного для відповідного учасника кримінального провадження результату. Більше того, зловживати також можна і своїм правом стверджувати, що інші учасники кримінального провадження зловживають правами, тобто йдеться про зловживання звинуваченням у зловживанні. Ці категорії є вкрай оціночними, а тому поводження з ними має бути максимально обережним. Чи можуть сторони кримінального провадження, посилаючись на практику ЄСПЛ, умисно змінювати її тлумачення задля аргументації власної позиції? Так, можуть. В той же час під час судового розгляду в умовах реалізації засади змагальності інша сторона повинна довести перед судом недоцільність застосування відповідного рішення ЄСПЛ через його нерелевантність або помилковість. Тобто йдеться про стандартний процес обґрунтування власної позиції та доведення її переконливості перед судом. Якщо сторона, навіть зловживаючи своїм правом, посилається на відносно нерелевантну позицію ЄСПЛ, проте доводить необхідність її застосування в цьому конкретному випадку, то можна стверджувати, що відбувається стандартний змагальний процес. Абсолютно іншою є ситуація, коли суд сам у рішенні посилається на тлумачення, яке було надано ЄСПЛ. У такому випадку тягар доведення релевантності позиції ЄСПЛ покладається саме на суд, адже це відбувається за його ініціативи. Відповідно при оцінці правильності застосування практики ЄСПЛ важливе значення має суб'єкт, який ініціював використання відповідної практики в кримінальному процесі.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Kaplina O, *Prazostapovne tлумachennia norm kryminalno-protsestualnoho prava* (Pravo 2008) (in Ukrainian).

Edited books

2. Lobba P, Mariniello T (eds), *Judicial Dialogue on Human Rights: The Practice of International Criminal Tribunals* (Brill Nijhoff 2017).
3. Petryshyn O (red), *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk* (Pravo 2021) (in Ukrainian).

Journal articles

4. Ostrovska L, Tripulskyi H, 'Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry rozhladi sudamy sprav pro zakhyst prava vlasnosti' [2021] 4 Nove Ukrainske pravo 44–49 (in Ukrainian).
5. Storozhenko O, Prohova O, 'Problemi aspekty zastosuvannia praktyky YESPL sudamy Ukrainy' [2021] 4/2 Ekonomika, finansy, pravo 19–23 (in Ukrainian).

Юрій Аленін, Олександр Торбас, Микола Стоянов

6. Yarmak A, Sharovych D, 'Osoblyvosti ta spetsyfika tlumachennia i zastosuvannia natsionalnykh sudamy polozhen YEKPL ta praktyky YESPL' [2021] 4(92) Molodyi vchenyi 284–287 (in Ukrainian).

Conference papers

7. Afanasiieva M V, 'Motyrovana otsinka sudom arghumentiv uchasnykiv spravy: konventsiiinyi ta natsionalnyi standart', *Yevropeiski oriientyry rozvytku Ukrainy v umovakh viiny ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia: synerhiia naukovykh, osvitnykh ta tekhnolohichnykh rishen: u 2 t.: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 19 travnia 2023 r.) t 1*, (S Kivalov (ed) Yurydyka 2023) 276 (in Ukrainian).
8. O Serdiuk, 'Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny v ukrainskykh sudakh: prykladni aspekty', *Aktualni problemy suchasnoho mizhnarodnoho prava: zbirnyk naukovykh statei za materialamy II Kharkivskykh mizhnar.-pravovykh chytn. ch 1* (Kharkiv, 2016) 18–25 (in Ukrainian).

Theses

9. Slipeniuk T, 'Zlozhyvannia protsesualnykh povnovazhenniamy storonoiu obvynuvachennia u kryminalnomu protsesi' (dys doktora filosofii, 2025) (in Ukrainian).

Websites

10. Babanly R, Pushkar P, 'Do pytannia pro (ne)relevantne zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: praktychni porady' (Sudovo-yurydychna hazeta, 17.05.2019) <<https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi>> (accessed 17.07.2025) (in Ukrainian).
11. Romanova N, 'Arkadii Bushchenko: praktyku ESPL potribno zastosovuvaty ne bezpredmetno, a koly ye problema z natsionalnym zakonom i z tlumachenniam tsoho zakonu' (Protokol 09.12.2022) <https://protocol.ua/ua/arkadiy_bushchenko_skladaetsya_vragennya_shcho_espl_zaminiv_obkom_partii> (accessed 17.07.2025) (in Ukrainian).

Yury Alenin
Oleksandr Torbas
Mykola Stoianov

FALSE PRACTICES IN THE APPLICATION OF ECtHR DECISIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

ABSTRACT. In the article, the authors investigate the issue of incorrect application and abuse of the practice of the ECHR in criminal proceedings. It is indicated that Art. 9 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, which provides for the obligation to conduct criminal proceedings taking into account the practice of the ECHR, is generally implemented in criminal proceedings. At the same time, the application of irrelevant decisions of the ECHR or the abuse of relevant practice to achieve a positive result in criminal proceedings has become a relatively standard practice.

The purpose of the article is to analyze incorrect practices of applying the decisions of the ECHR in the national and international judicial systems, as well as to formulate their own proposals on possible ways to solve this problem.

The authors note that it is the court that is obliged to verify the relevant practice of the ECHR, assess the circumstances and facts of a specific criminal proceeding and apply the relevant decision of the ECHR. If the interpretation of the ECHR was used in a court decision, then other law enforcement officers, looking for relevant case law in the ECHR, will familiarize themselves with and, accordingly, use not the original decision of the ECHR, but the interpretation that was made

by the national court. Therefore, it is the court that bears the burden of responsibility for the correct application of the practice of the ECHR.

Also, scientists draw attention to the importance of determining the participant in the criminal proceedings who initiated the reference to the decision of the ECHR. If a party to the criminal proceedings, even abusing its right, refers to a relatively irrelevant position of the ECHR, but proves the need for its application in this particular case, then a standard adversarial process occurs. The situation is completely different when the court itself refers to the interpretations that were provided by the ECHR in the decision. In such a case, the burden of proving the relevance of the position of the ECHR falls on the court, because this happens on its initiative. Accordingly, when assessing the correctness of the application of the practice of the ECHR, the subject who initiated the use of the relevant practice in the criminal process is of great importance.

KEYWORDS: criminal proceedings; practice of the ECHR; abuse; interpretation.